

rin onu rivayet etme icâzetine sahip olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Ayrıca Taberî'nin, *Tefsîr*'inde ondan 1560 yerde söz etmesi (Sezgin, I, 30), günümüze kadar gelmeyen bu eserin ilmî değeri ve önemi konusunda bir fikir vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 304; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 8-9; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 518, 624; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 382-383; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 2007; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 79-80; a.m.f., *A'lâmü'n-nübela'*, V, 325-326; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 224-226; Sezgin, *GAS*, I, 30; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkülü Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 60.

İSMAİL L. ÇAKAN

ATIYYE b. ESVED

(عطية بن الأسود)

(ö. 75/694)

Hâricîler'in önde gelenlerinden,
Ataviyye kolunun reisi.

Benî Hanîfe kabilesindendir. Sicistan ve Horasan'da Hâricîliğin yayılması için büyük gayretler gösterdi. Yezîd b. Muâviye'nin hilâfeti sırasında, Ezârika'nın reisi Nâfi' b. Ezrak'la birlikte Emevîler'e karşı isyan etti. Ancak Nâfi' b. Ezrak'ın, kendilerinden olsalar bile, Hâricîler'in bulunduğu yere hicret etmeyerek Emevî yönetimi altında yaşamayı kabullenmeleri (kaade*) tekfir etmesi, muhaliflerinin kadın ve çocuklarının öldürülmesini helâl sayması üzerine Ezârika'dan ayrılarak kendisi gibi düşünen bazı Hâricî reisleriyle birlikte Yemâme'ye gittiler. Yolda ordusuyla birlikte Ezârika'ya katılmak isteyen Necde b. Âmir'le karşılaştılar ve kendisini Ezârika'nın doğru yoldan ayrıldığı noktasında ikna ederek tekrar Yemâme'ye dönmesini sağladılar. Böylece Necde'yi Ezârika'ya katılmaktan vazgeçirip emîrül-mü'minîn ilân ettiler ve kendisine biat ettiler.

Daha sonra Uman'da Abbâd b. Abdullah'a karşı gönderilen Necedat ordusunun kumandanlığına tayin edilen Atıyye kesin bir galibiyet elde ederek Abbâd'ı öldürdü; asayişin temin için aylarca burada kaldı. Ancak Uman dönüşü, Atıyye b. Esved ile Necde b. Âmir arasında bazı ihtilâflar çıktı. Meselâ Necde'nin kara ve deniz seferi yapan birliklere farklı tahsisat vermesi, bilgisizlikleri yüzünden bazı haramları işleyenlerin

mâzur sayılacaklarını ileri sürmesi gibi hususlar, başlıca ihtilâf konularını teşkil ediyordu. Atıyye, Necde ile anlaşamaya-çağına kanaat getirince daha önce savaştığı Uman'a döndü. Fakat Uman'da şartlar değiştiği için fazla kalamadı ve deniz yoluyla Kirman'a geçti. Burada hâkimiyet kurarak kendi adına para bastırdı. Üzerine gönderilen Emevî kumandanı Mühelleb'in ordusu karşısında tutunamayıp önce Sicistan'a, daha sonra Sind'e kaçtıysa da Kandâbîl'de Mühelleb'in askerleri tarafından yakalanarak öldürüldü.

Her ne kadar Necde b. Âmir'le ihtilâfa düştüğünde Kirman ile Sicistan'daki ikametleri sırasında kendisine tâbi olanlar "Ataviyye" diye anılmışsa da Atıyye'nin Hâricîler içinde kendisine has görüşlere sahip olduğu tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 566; Eş'arî, *Ma-kâlât* (Abdülhamîd), I, 92-93; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 88; İsfarayîni, *et-Tebîr*, s. 30; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 123; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 203, 205.

MUSTAFA ÖZ

ATIYYE b. KAYS

(عطية بن قيس)

Ebû Yahyâ Atıyye b. Kays el-Kilâbî
(ö. 121/739)

Dimaşklı kıraat âlimi, tâbiî.

Kelâî, Himsî ve Dimaşkî nisbeleriyle de anılır. Hicretin 7. yılında doğdu. Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Nu'mân b. Beşîr ve Muâviye b. Ebû Süf-yân gibi sahâbîlerden hadis öğrendi. Kur'an-ı Kerim'i arz* yoluyla Ümmü'd-Derdâ'ya okudu. Hemşehrîsi ve yaşça kendisinden küçük olan meşhur kıraat âlimi İbn Âmir'in vefatından sonra Dimaşk kâri*ı oldu. Kendisinden arz yoluyla kıraat okuyanlar arasında Saîd b. Abdülazîz ve Ali b. Ebû Hamele gibi muhaddis ve mukrî*ler vardır. Güvenilir bir kıraat âlimi olması sebebiyle halk, ellerinde bulunan Kur'an nüshalarındaki muhtemel istinsah hatalarını düzeltmek üzere onun etrafında toplanırlar, bu nüshaların imlâsında onun kıraatini esas alırlardı. Ebû Hâtîm'e göre rivayeti makbul sayılabilecek bir derecede idi. Oğlu Sa'd Abdullah b. Alâ b. Zebr, Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir gibi muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuşlar, İmam Müslim ile dört *Sünen*'in sahipleri kitaplarında onun rivayetlerine yer vermişlerdir.

Âbid, zâhid ve mücahid bir âlim olan ve ordunun Kur'an muallimi olarak da bilinen Atıyye, Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte İstanbul'un muhasarasına da katıldı. 114 yıl gibi uzun ve bereketli bir ömür sürdükten sonra 121'de (739) vefat etti. 110 (728) yılında vefat ettiği de ileri sürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 460; Halife b. Hay-yât, *et-Tabakât* (Zekkâr), II, 798; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 9; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, V, 324-325; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 513-514; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 228-229.

ABDULLAH AYDEMİR

ATIYYE b. SAİD

(عطية بن سعيد)

Ebû Muhammed Atıyye b. Saîd
b. Abdillâh el-Endelüsî
(ö. 407/1016)

Endülüslü sûfî, hadis hâfızı ve
kıraat âlimi.

Tunus şehirlerinden Kafsa'ya nisbetle Kafsî diye de anılır. İlim tahsili için uzun seyahatler yaparak Şam, Irak, Mısır, Horasan ve Buhara gibi belli başlı ilim merkezlerini dolaştı. Endülüslü muhaddisi İbnü'l-Bâcî, Horasan fakihî ve muhaddisi Zâhir b. Ahmed'den hadis okudu. Endülüste Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali el-Antâkî'den, Mısır'da da Ebû Ahmed Abdullah b. Hüseyin es-Sâmirî'den ilm-i kıraatı öğrendi. Bu seyahatler sırasında istinsah ederek veya satın alarak biriktirdiği kitapların ancak develerle taşıyabilecek kadar çok olduğu rivayet edilir. Gittiği yerlerde halkın takdir ve hayranlığını kazanan Atıyye'ye meşhur sûfî Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin bazı müridlerinin intisap ettiği ve bu yüzden Sülemî'nin onu kışkırdığı söylenir. Firebrî'nin talebesi İsmâil b. Muhammed b. Hâcib'den bizzat dinlediği *Şahîh-i Bu-ğârî*'yi Mekke'de rivayet ederken râviler hakkında verdiği geniş bilgiler, talebelerini derin ilmine hayran bırakmıştır.

Sika* bir hadis hâfızı olan Atıyye b. Saîd'in muhtelif eserleri olduğu kaydedilmekte ve semâ* hakkındaki kitabında semâî câiz gördüğü için Kuzey Afrikalılar'ca tasvip edilmediği belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in miğfer giydiği-ne dair hadisin *tarik**lerini bir araya getirdiği birkaç cüzlük bir eserinden de söz edilmektedir. 407'de (1016) Mekke'de vefat eden Atıyye'nin 403, 408 ve 409'da öldüğüne dair de rivayetler vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XII, 322-323; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1966, s. 319-322; İbn Beşkûvâl, *eş-Şilâ*, II, 447-449; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, III, 1088-1089; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela*, XVII, 412-414; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kur'â*, Millet Ktp., nr. 2500, vr. 132^b.

M. YAŞAR KANDEMİR

ATIYYE-i SENİYYE

(عطية سنية)

Padîşahlar tarafından
çeşitli kimselere verilen
hediyeler için kullanılan bir tabir.

Atıyye (çoğulu atâyâ) "bahşış ve ihsan" mânasına gelmektedir. Genellikle padişahlar tarafından nakit olarak verilen hediyeler için kullanılır. Önceleri şairlere, sanatkârlara, saray mensuplarına, ulemâ ve meşâyihle in'am, tasadduk, ihsan gibi adlarla verilen hediyeler de muhtemelen atıyye ile aynı anlamı taşır. Padişahlar belli günlerde saray halkına, çeşitli vesilelerle devlete hizmeti geçen kişilere yahut marifet sahibi kimselere, bir işte fevkalâde başarı gösterenlere, hatta tâziye maksadıyla bazı önemli şahıslara, yabancı elçilerin maiyetindeki elbise ve kumaş gibi hediyeler yanında para keseleri de ihsan ederler ve bunlara "atıyye-i seniyye" denirdi. Cülûs münasebetiyle askere "atâyâ-yı cülüsiyye" adıyla bahşış dağıtılırdı. Yeni yıl münasebetiyle dağıtılan paralara da "muharrem atıyyesi" adı verilirdi. Ayrıca hac mevsiminde Hicaz'a gönderilen paralar için de bu tabir kullanılırdı. Her sene Mısır'dan Mekke'ye gönderilmesi âdet olan akçeler "atıyye-i câize-i hümayun" olarak adlandırılırdı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında hizmeti geçenlere yeni görevler verilirken nakit para da ihsan edilmişti. Bunlardan kul kethüdâsı Hasan Ağa'ya mîr-i mirân rütbesiyle 50.000 kuruş, saksoncubaşıya yirmi beş kese atıyye verilmiş, bu ihsanlar Teşrifatçı Necib Efendi tarafından dağıtılmıştı. 1849'da eski sadrazamlardan Rauf Paşa'nın Bebek'teki yalısının tamir masrafı için kendisine padişah tarafından 250 kese atıyye-i seniyye ihsan edilmişti. II. Abdülhamid de huzur derslerinde bulunan hocalara çeşitli hediyeler yanında nakit atıyyeler de verirdi. Mübarek gecelerde nöbetle davet ettiği tarikat şeyhlerine bohçalar içinde hediyeler, dervişlere de atıyye olarak para keseleri dağıttırır, camide, huzurunda vaaz eden şeyh efendilerin koyunlarına "atıyye çıkınları" koydurur, mevlidhanlara da para keseleri verdirirdi.

Padîşahlar tarafından çeşitli vesilelerle verilen bu hediyeler, ilim ve fikir adamlarıyla şair, edip ve sanatkârların teşviği, devlet hizmetinde liyakatı görülenlerin mükâfatlandırılması bakımından Osmanlı kültür, ilim ve siyaset hayatında önemli bir rol oynamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Mısır Mühimmesi*, nr. 8, s. 22, hüküm 88; Teşrifatizâde Mehmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 8892, vr. 109^a, 139^a; Râşid, *Târîh*, II, 312; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 5; Cevdet, *Târîh*, XII, 169; Atâ Bey, *Târîh*, I, 214, 239, 240, 277; Lutfî, *Târîh*, IX, 16; Pakalın, I, 110-111; İsmail E. Erünsal, "II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'amât Defteri", *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 301-341.

FERİDUN EMECEN

ATİK

(التيق)

Kâbe ve Hz. Ebû Bekir hakkında
kullanılan bir sıfat.

İfade ettiği mânaya göre çoğulu itâk, utekâ ve utuk şekillerini alan atik kelimesi sözlükte "güzel, soylu, hür, şerefli, eski" mânalarına gelmekte ve Kur'an-ı Kerim'de Kâbe anlamında kullanılan "el-Beyt" in sıfatı olarak geçmektedir (bk. el-Hac 22/29, 33). Bir hadis-i şerifte ifade edildiği üzere, Kâbe zorbaların zulmünden kurtarıldığı için (bk. Tirmizî, "Tefsîr", 23), Hasan-ı Basrî'den gelen rivayete göre yeryüzünde kurulan mâbedlerin en eskisi olduğu için (bk. Âl-i İmrân 3/96), Saîd b. Cübeyr'e göre ise şerefi ve yüksek itibarı sebebiyle "el-Beytül-atik" diye anılmıştır. Kâbe'yi yıkmak maksadıyla Mekke'ye kadar gelen ve Ashâb-ı fîl diye bilinen Ebrehe ordusundan zarar görmeyip korunması, tarih boyunca hiç kimsenin hükmü altına girmemesi de ona bu sıfatı kazandırmıştır.

Atik lakabının Hz. Ebû Bekir için kullanılması, Peygamber'in ona, "Sen Allah'ın cehennemden âzat ettiği (atik) kimse-sin" (Tirmizî, "Menâkıb", 16) diye iltifat etmesiyle başlar. Her ne kadar yüzü güzel olduğu veya annesi tarafından böyle vasıflandırıldığı için Ebû Bekir'in atik diye anılmış olabileceği ileri sürülüyorsa da kızı Âişe tarafından rivayet edilen Tirmizî hadisi birinci görüşü teyit etmektedir.

Atikin çoğul şekillerinden biri olan itâk kelimesini Abdullah b. Mes'ûd, Mekke'de nâzil olan el-İsrâ, el-Kehf, Meryem, Tâhâ ve el-Enbiyâ sûreleri hakkında ve "eski, önce" mânasında el-itâku'l-üvel şeklinde kullanmıştır (bk. Buhârî, "Fezâ'ilü'l-

Kur'an", 6). Bir diğer çoğul şekli olan utekâ ise Mekke'nin fethedildiği gün öldürülmeyip serbest bırakılan Kureysîliler hakkında Hz. Peygamber tarafından kullanılmış, diğer kabilelerden serbest bırakılanlara ise tulekâ* denilmiştir (bk. *Müsned*, IV, 363). Bu kelime ayrıca Atik el-Bekrî, Atik b. Abdülazîz el-Harbî, Atik b. Ebû'l-Fazl b. Selâme, Atik b. Hişâm gibi muhaddislerin adı olarak da bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "atik" md.; *Tâcül-'arûs*, "atik" md.; *Kâmus Tercümesi*, "atik" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "atik" md.; *Müsned*, IV, 363; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 6; Tirmizî, "Tefsîr", 23, "Menâkıb", 16; İbn Kesir, *Tefsîr*, V, 414; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3400-3401.

İSMAİL L. ÇAKAN

ATİK ALİ PAŞA

(ö. 917/1511)

Osmanlı veziriazamı.

Aslen Saraybosna'nın Drozgometsva köyündendir. Devşirme olarak Enderun'da yetişti. Hadım lakabıyla da tanınan Ali Paşa bir süre Bâbüssaâde ağalığı yaptıktan sonra önce sancak beyliği, ardından da Karaman beylerbeyliğinde bulundu (1482). Bu sırada içindeki çeşitli siyasi karışıklıklarla uğraştı, özellikle Cem Sultan ve Karamanoğlu Kasım Bey'e karşı başarı ile mücadele etti. Daha sonra Rumeli beylerbeyi olan Ali Paşa, Boğdan voyvodasının Akkirman'ı almaya teşebbüs etmesi üzerine ona karşı gönderildi. Ali Paşa Eflak beyini ve kuvvetlerini yenerek Boğdan'a girdi. Boğdan Prensi Stefan Çel Mare karşı koyamayacağını anlayınca Lehistan'a iltica etmek zorunda kaldı. 1483'te Veziriazam Davud Paşa'nın maiyetinde Memlûk seferine katıldı, çevredeki kalelerin zaptedilmesinde başarılı oldu. Bu sırada asker arasında görünen hastalık ve bitkinliğe rağmen savaşa devam ederek Memlûk askerlerini bozguna uğrattıktan sonra Karaman'a çekildi (1492). Memlûkler'le barış imzalanmasının ardından, Venedikliler'in Mora kıyılarını tehdidi üzerine Davud Paşa ile birlikte Modon ve Koron'u almakla görevlendirildi ve yol boyunca Navarin, Zensio kalelerini savaş yapmadan ele geçirip Osmanlı topraklarına kattı (1500). Bu sefer sırasında Leontari önlerinde II. Bayezid ile buluştu, ancak kış yaklaştığı için padişah geri döndü. Bu durumdan faydalanan Venedikliler Navarin'i geri aldılarsa da Kemal Reis'in